

Geleneksel Şehir Dokularında Camilerin Morfolojik Analizi; Gaziantep Örneği

Hüsnü UĞUR

Gaziantep Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, 27310, Gaziantep, Türkiye

Geliş Tarihi (Received) : 24.04.2013 - Kabul Tarihi (Accepted) : 13.07.2013

Özet

Bilindiği gibi geleneksel şehirsal dokuları, çeşitli etkenlere bağlı olarak uzun bir zaman sürecinde oluşmuşlardır. Bu oluşumda yer alan bazı öğeler, şehirsal morfolojik yapılanmayı yönlendirmişlerdir. Özellikle İslam kentlerinde, cami yapıları, şehirsal morfolojik oluşumda yönlendirici bir rol almışlardır. Görsellik, etkin öğe, silüet ve simge gibi şehirsal tasarım kavramları bağlamında incelendiklerinde pek çok şehirlerde bu rolleri görülebilmektedir.

Ancak bazı şehirsal morfolojik yapılanmalarda, camilerin mevcut morfolojik yapılanmaya uyduğu gözlemlenmiştir. Örneğin, Gaziantep geleneksel şehirsal dokusunda yer alan bazı camilerin şehirsal şekillenme sürecinde edilgen bir rol aldıklarını ve morfolojik yapılanmalarının buna göre geliştiği görülmektedir. Bunu, toplumsal bir yapı olan camilerin, sokak, meydan, boşluk vb. kamusal alanların oluşumunda "mekân" yaratma okuması olarak görmek mümkündür. Kısaca makale, bu bağlamda yapılan bir araştırmayı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Gaziantep camileri, morfolojik yapılanma, geleneksel dokular.

Morphological Analysis of The Mosques in The Traditional Urban Fabrics; Gaziantep Example

Abstract

As it is known that, traditional urban fabrics are taken place under the different factors in a long time procedure. Some of the factors had a function of directedness in this process. Particularly, the mosques had a function of directedness in traditional urban fabrics of Islam cities. When they are examined under the urban design concept of visualise, major factor, skyline and landmark, their directedness role may be easily found in those cities. But, it was seen that, in some cases, mosques were directed by existed urban fabrics. For example in Gaziantep city, some mosques that were taken place in the Gaziantep traditional urban fabric formed by directedness of the traditional urban fabric. This could be seen as a new reading of the mosques as creation of "place" like as the other public places of street, square, mass and cavities. In short, the article presents a research done in this view.

Key Words: Traditional Gaziantep mosques, morphologic structure, traditional urban fabric

İletişim Yazarı(Correspondence): Hüsnü UĞUR. e-posta (e-mail): hugur@gantep.edu.tr

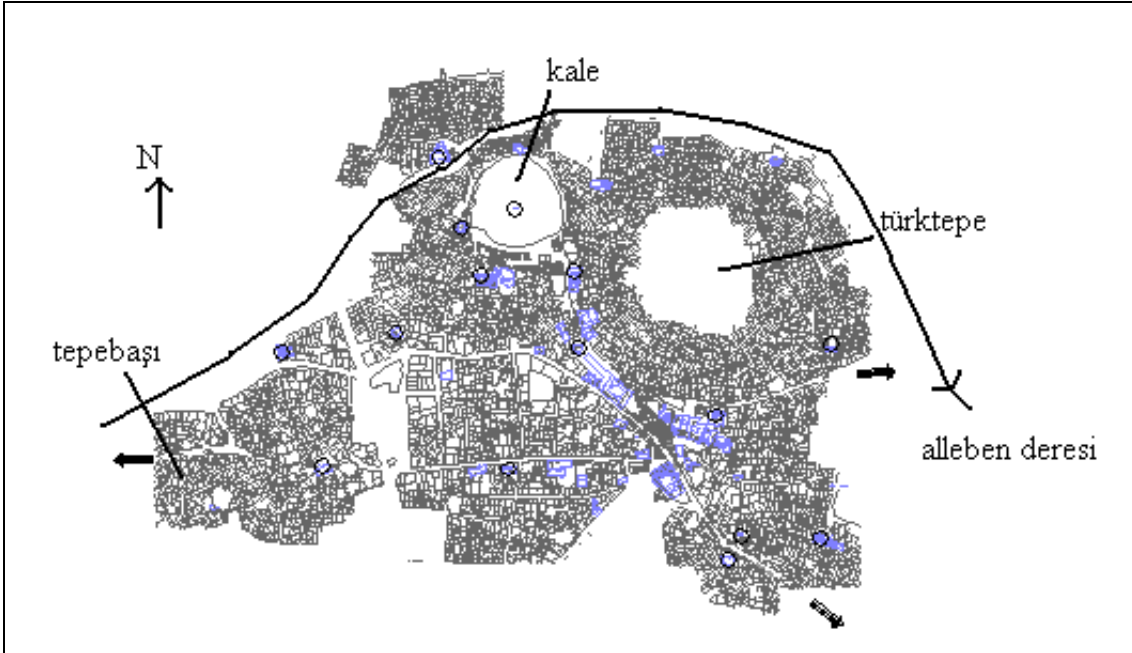
ISSN : 2147-6683

©2013 Hasan Kalyoncu Üniversitesi Güzel Sanatlar ve Mimarlık Fakültesi

1. GAZİANTEP GELENEKSEL ŞEHİR DOKUSU

Gaziantep geleneksel şehir dokusunun oluşumu ve bir yerleşim alanı olarak tarihte yer almasının, M.S. 1.000 yılında başladığı kabul edilir (Kuban, 2001: 123). Bu tarihten önce kente 10 km mesafede bulunan Dülük (Doliche) antik yerleşmesi Gaziantep'in yerini almakta idi. Şehirdeki ilk yapılaşmaların kale civarında olduğu ve bunları, Halep, Urfa ve Maraş yönlerine uzanan yollar üzerindeki yapılaşmaların izlediği düşünülmektedir (Uğur, 2012:52). Gaziantep 1516 yılına kadar çeşitli Türk beyliklerinin kontrolü altında kalmış olup bu tarihten sonra da Osmanlı topraklarına katılmıştır. Osmanlı'nın son döneminde ise, önce İngilizler daha sonra da Fransızlar tarafından işgal edilmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında nüfusunun 30.000 sayısına kadar düştüğü görülmektedir.

Gaziantep yerleşmesinin morfolojik yapılanmasında etkili olan temel etmenleri, iklim, topografya, sosyo-kültürel yapı olarak üç başlıkta ele almak mümkündür (Uğur, 2012). Karasal iklim özelliklerine bağlı olarak, yaz sıcaklarından korunmak için binalar, kuzey güney yönlerine konumlandırılmış olup dar sokaklarla gölge mekânlar oluşturulmuştur. Topografik (tepe yerleşmesi) yapıya bağlı olarak, şehirsiz doku organik bir biçimlenmeye sahiptir. Sosyo-kültürel yapı ise şehirsiz yapının fiziki özelliklerini (binaların kat adedi, yapı malzemeleri vb.) belirlemiştir. Alleben deresi, kale ve tepeler (Türktepe, Kolejtepe, Tepebaşı) şehirsiz morfolojide doğal yönlendiriciler olarak etkin rol oynamışlardır (Şekil 1).

Şekil 1. Gaziantep geleneksel şehirsiz dokusu 18.yy (Uğur, 2012, s.58).

2. GELENEKSEL ŞEHİRSEL DOKUSUNDA CAMİLER

İslam yaşamında ibadet yapılarının şehirsiz ölçekteki dağılımı, üç gruba ayrılmaktadır. Bunlar mahalle ölçeğindeki yerleşmelerde yer almakta olan *Camiler*, şehrin bölgesel ölçeğinde yer alan *Cuma Camileri* ve şehir ölçeğinde yer alan ve sembol cami yapıları olan *Mussalla*'dır (Mortada,

2003, s.88). Ancak yerel kültürlerde, camilerin daha küçük ölçekteki yapılarına mescit denmekte olup cuma camileri de ulu cami olarak adlandırılmaktadır. Gaziantep'te yer alan dini yapılar yukarıdaki tanımlardan *cami* ve *mescit* tanımlarına uymakta olup makalede mahalle ölçeğindeki dini yapılar olan camiler ele alınmıştır. Gaziantep'te ulu cami olarak adlandırılan bir cami bulunmamaktadır.

İslam dininde, camilerin şehirsal alandaki dağılımları konusunda, insanların yürüme mesafesinin (yaklaşık 150-200 metre) etkin ve belirleyici olduğu söylenebilir. Dini yapıların aralarındaki uzaklıkların yaklaşık mesafelerde yapıldığı görülmektedir. Bu şekilde camilerin kullanımalarının aynı yoğunlukta olacağı düşünülmektedir. Cuma camileri ise yürüyüş mesafesinin iki katı aralıklarla, Mussalla tipi ibadet alanların ise araçla erişilebilecek mesafede yapılabileceği açıklanmaktadır (Mortada, 2003,s.89).

2.1 Tarihsel Gelişim

Gaziantep'te yer camilerle ilgili olarak ilk yazılı belge Antepli tarihçi olan Bedreddin Ayni'nin "Akdül Ceman Fi Tarihi Ehlizzaman" isimli kitabında yer almaktadır. Ayni 1360-1451 yılları arasında yaşamış eğitimini Mısır'da yapıp Osmanlı idaresinde görev alan bir bilgin ve tarihçidir. Ayni kitabında, yaşamış olduğu dönemde, Antep'te 9 cami, 120 mescit ve 20 kadar hamam ve 15 medrese bulunduğunu yazmıştır.

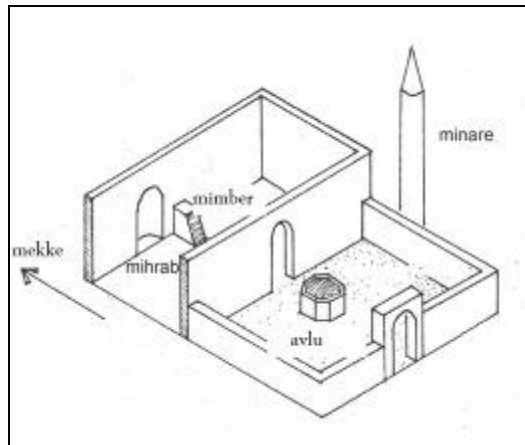
Gaziantep camileri hakkında diğer yazılı bilgiler, Evliya Çelebinin Seyahatnamesinde, Şer-i Mahkeme sicillerinde ve sancak olarak bağlı bulunduğu dönemlerdeki Halep salnamelerinde rastlanmaktadır. Evliya Çelebi Gaziantep'i iki kez ziyaret etmiştir 1641-1671. Bu ziyaretleri sırasında Gaziantep ile ilgili verdiği bilgilere göre, 140 adet dini yapının bulunduğunu yazmıştır. Buradaki sayının camiler ve daha küçük olan mescitleri de kapsadığı bilinmektedir.

1869 tarihli Halep salnamesinde de Gaziantep'te yer alan dini yapılar 36 cami, 57 mescit, olarak gösterilmiştir (Kuban, 2001).

2.2. Şehirsal Dokudaki Fiziki Oluşumlar

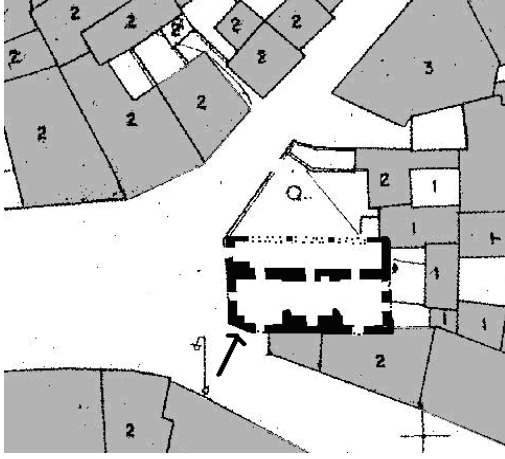
Camiler, kapalı bir ibadet alanı ve bir avlusu olmak üzere iki bölümden oluşurlar (Şekil 2). Camilerin kapalı alanları, genel olarak kareye yakın dikdörtgen şeklinde iken avlular için şekilsel bir tanımla yapmak mümkün olmayıp yapının kamusal alan (sokaklar ve şehirsal boşluklar) ile ilişkisine bağlı olarak çeşitli şekiller alabilmektedirler.

Camilerin yönelimi, dini kural olarak Mekke şehrindeki Kâbe odaklı yapılması, şehirsal dokudaki konumlarını da etkilemektedir.

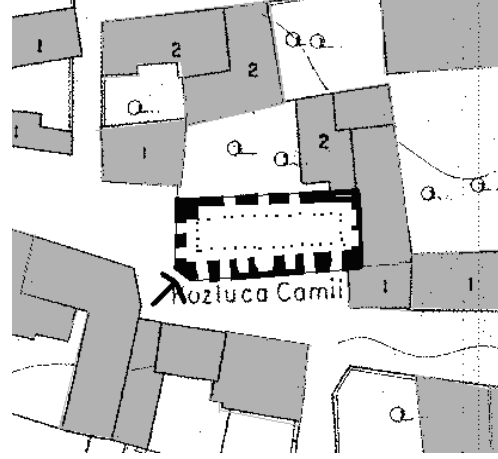

Şekil 2. Camiyi oluşturan yapısal öğeler(kaynak: [www.islamic architecture](http://www.islamic-architecture.com))

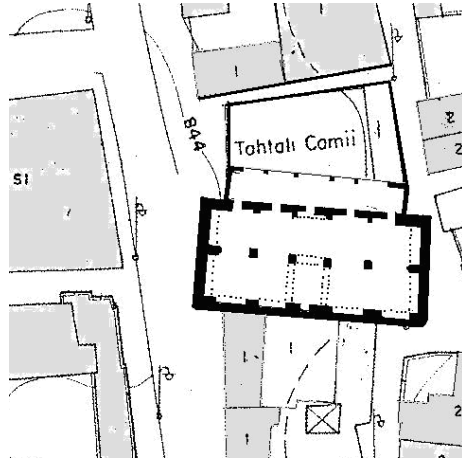
Camilerin şehrsel dokudaki konumlarını, yer aldığı kamusal alan ilişkisine bağlı olarak; tek cepheli (Şekil 3), iki cepheli (Şekil 4), üç cepheli (Şekil 5), dört cepheli (Şekil 6) ve kamusal alana doğrudan cephesi bulunmayanlar (Şekil 7) şeklinde sınıflandırılmaları mümkün olabilmektedir.

Şekil 3. Karagöz Cami

Şekil 4. Kozluca Cami

Şekil 5. Tahtani Cami

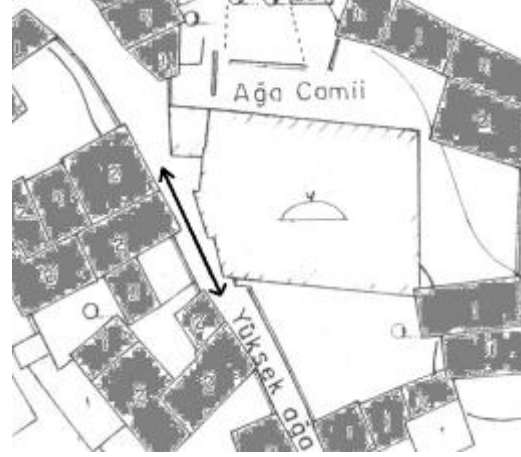
Şekil 6. Eyüpoğlu Cami

Ancak burada üstünde durulması gereken konunun, Gaziantep'te yer alan bazı camilerin kapalı alanlarını oluşturan binaların, içinde yer aldığı kamusal alanların (sokak, meydan, açık alan vb.) morfolojik yapılanmalarını değiştirmedeği, aksine kendisinin buna bağlı olarak şekillendiği gözlenmektedir.

Örneğin, Ağa Cami'nin kapalı alanı dikdörtgen bir bina olma yerine sokak morfolojisine uyarak çokgen bir şekil almıştır (**Şekil 8**). Benzer bir biçimde Karagöz, Boyacı ve Kozluca camilerinde de, kamusal alanlara bakan köşe noktaları iptal edilerek çokgen şeklinde yapılanma ile karşılaşılmaktadır (**Şekil 3** ve **Şekil 4**).

Şekil 7- Ş.Ömer Cami

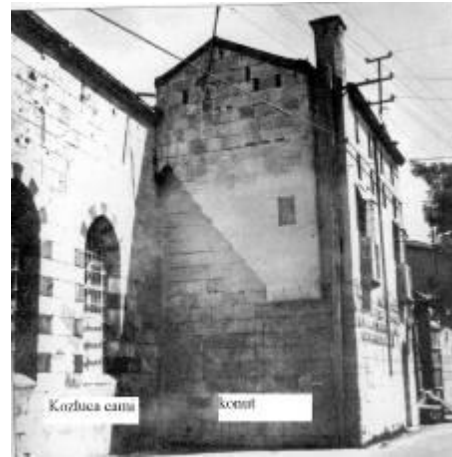
Şekil 8. Ağa Cami

Cami avlularının şekillenmelerinde, bitişik parsellerin konumu, şekli, mülkiyet ilişkisi, yola erişim ve caminin şehirselle morfolojideki konumu etkin rol almıştır. Bu nedenle avluların belli bir şekli yoktur.

Gaziantep geleneksel şehirselle dokusunda yer alan camilerin morfolojik özelliklerinden olan, biçim, boyut, yapı malzemesi, çatı tipi ve şekillenmeleriyle ilgili şehirselle dokuyla bir uyum içindedirler. Bu nedenle şehirselle dokuda bir simge veya odak noktası oluşturmazlar (**Şekil 9** ve **Şekil 10**).

Şekil 9. Şirvani Cami

Şekil 10. Kozluca Cami

3. DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

Gaziantep geleneksel şehir dokusunda bulunan camileri morfolojik açıdan analiz etmeyi amaçlayan bu araştırma sonucunda elde edilen sonuçlar aşağıdaki gibi özetlenebilir.

- Camiler cephe aldıkları şehirsal mekânlara (sokak, meydan boşluk vb.) eklenmiş bir şehirsal doku ögesi olarak gelişmişlerdir. Bir başka ifade ile Gaziantep geleneksel şehir dokusunun morfolojik kurgulanmasında önemli bir rollerinin bulunmadığını söylemek mümkündür.
- Camilerin şehirsal mekânlardaki morfolojileri, içinde yer aldıkları sokak, meydan, boşluk vb. şehirsal alanlarla bütünleşik bir şekillenme biçimine sahip olup birlikte mekân kurgusu oluştururlar.
- Mevcut şehirsal alanlarla bütünleşmesine dönük olarak biçimlenmelerinde mimari değişikliklere uğrayabilmişlerdir.
- Camiler plan boyutları, yükseklikleri ve yapı malzemeleriyle yerel mimari özellikler taşımaktadırlar. Dokuda bir simge (landmark) oluşturmazlar ve yakın çevresiyle yalnız morfolojik yönüyle değil aynı zamanda görsel bir bütünlük gösterirler.

Araştırma, kendisi de bir kamusal yapı olan camilerin, şehirsal kamusal alanları oluşturan yollar ve açık alanların morfolojik yapılarına uygun şekillenmelerin Gaziantep kentinin yöresel dini yapılarında gözlenen ilginç bir özellik olduğunu vurgulamaktadır.

KAYNAKLAR

- Atacan, Ş. (1992). Gaziantep Koruma Amaçlı İmar Planı Raporu.
- Ceyhan, E. (1999). *Gaziantep Tarihi*. Gaziantep: Gaziantep Ticaret Odası Yayınları,
- Güzelbey, C.C. (1984). *Gaziantep Camileri Tarihi*. Gaziantep: Gaziantep Matbaası,
- Güzelhan, M. (1959). *Ayıntap Tarihinden Notlar*. Gaziantep: Cihan Matbaası.
- Kuban, D. (2001). *Türkiyede Kentsel Koruma*. Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kuban, D. (1982). Gaziantep Kenti Koruma Planı Raporu.
- Mortada, H. (2003). *Traditional Islamic Principle of Built Environment*. London: Routledge Curzon,
- Uğur, H. (2004). *Geleneksel Şehirsal Mekânlar, Değerlendirmeleri ve Korunmaları Bağlamında Sistemik bir Yaklaşım, Gaziantep Örneği*. Doktora Tezi. İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.